

İNEKLER Mİ YOKSA BATAKLIK MI? ILO'NUN ÇOCUK EMEĞİYLE MÜCADELE STRATEJİSİNE YÖNELİK ELEŞTİREL

Güven SAVUL
Dr., Çalışma Ekonomisi

Özet

Çocuk emeğinin sömürsü, tarihsel ve yapısal niteliğe sahiptir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik yürütülen tartışmalar ve ortaya konulan çözüm önerileri ise, sorunu yapısal boyutlarıyla ele almaktan çok yerel düzeye odaklanmaktadır. Sözü edilen yerel düzey, çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin, ağırlıklı olarak az gelişmiş kapitalist ülkelerin sorunuymuş gibi sınıflandırılmasıyla bağlantılıdır. Bu metinde, çocuk işçiliğinin, az gelişmişlik-gelişmişlik sorunu olmanın ötesinde, bir üretim tarzı sorunu olduğu öne sürülmektedir. Bu sav, kapitalizmin temel nitelikleri açıklanarak savunulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Çocuk emeği, sömürü, ILO, kapitalizm.

The Mosquitoes or the Swamp? A Critical Assessment of the ILO Strategies Regarding the Elimination of Child Labour

Abstract

The exploitation of child labour has some historical and structural characteristics. However, the debates and the policies proposed by International Labour Organization (ILO) regarding elimination of worst forms of child labour focus on the problem at a local level rather than addressing the issue in terms of its structural aspects. The above-mentioned local level is related to the categorization of the worst forms of child labour as a problem mainly specific to underdeveloped countries. In this paper, this problem is considered as an issue of the mode of production rather than a problem of underdevelopment. This argument is being defended through explanation of the basic characteristics of capitalism.

Key words: Child labour, exploitation, ILO, capitalism.

Giriş

Çalışmak, emek harcamak, her canlının farklı biçimlerde ortaya koyduğu varoluş etkinliği. Ortalama yetmiş yıl yaşayan ve entelektüel açıdan dünya üzerindeki en güçlü canlı olan insan açısından ise “çalışma” kavramının ilk akla getirdiği günümüzde, yaşamını sürdürmek için ekmek kazanma ağırlıklı olarak. Çalışma, “yaşamın idamesi için ekmek kazanma”nın ötesinde anlamlar taşısa bile günümüzün sosyo-ekonomik koşulları altında çalışmanın diğer anlamlarına daha sınırlı bir şekilde odaklanılıyor. Hatta güncel koşullar çalışmanın, insanlar açısından zorlayıcı niteliklerinin yoğun bir şekilde deneyimlenmesine zemin oluşturuyor; çalışma bir şeye emek harcama, kendisinden sürekli kaçılmaya çalışılan bir eylem olarak akıllara geliyor.

Çalışma, emek harcama İngilizcede, sıkıntı, acı çekmeye karşılık gelen anlamlara da karşılık geliyor.¹ Yukarıdaki paragrafta da dikkat çekildiği gibi, bu noktada çalışma kavramının kullanımına ilişkin bir ayırım yapmak zorunlu. Kişisel ve toplumsal gelişimi, iyilik halini ileriye götürmek amacıyla yürütülen etkinliklere yönelik çabalar da birer çalışma, emek harcama kapsamına girmesine karşın, burada vurgulanan çalışma kavramı, yaşamın sürdürülmesi için gelir elde etmek amacıyla ortaya konulan etkinliklerle bağlantılı olanlar. Diğer bir ifadeyle tarihsel olarak beş yüz yıllık geçmişe sahip sosyo-ekonomik bir sistem olarak kapitalizmin egemenliği altında sürdürülen ve gelir elde etme hedefiyle ortaya konulan çalışmadan söz ediliyor burada. Kapitalizmde, gelir elde etmek amacıyla çalışmanın, bu hedef için emek harcamanın, yetişkin insanlar açısından dahi zorlayıcı etkileri bilim dünyasının önemli araştırma alanları arasında yer alırken, gelişim çağındaki çocukların sözü edilen amaçla çalıştırılmalarının toplumsal anlamda yaratacağı olası yıkımları tahmin etmek zor değil.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) çocuk emeğinin, çocukların çalıştırılmasının uluslararası anlaşmalarca düzenlenmesinde ve bu uluslararası anlaşmaların, ilgili ulusların kendi mevzuatlarına aktarılmasına yönelik çalışmalarda belirleyici bir rol üstleniyor. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında inşa edilen ve kapitalizmin geçici tadilatı anlamına gelen otuz beş yıllık refah devleti döneminde, ILO'nun çocuk işçiliğinin sonlandırılmasına yönelik çalışmalarının hız kazandığı görülüyor. Bu metinde, ILO'nun çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik konuya ilişkin yaklaşımının genel eleştirel bir çözümlemesi, kapitalizmin temel nitelikleri göz önünde tutularak yapılmaya çalışılıyor. Bu çözümleme girişimi sırasında, ilk olarak ILO'nun çocuk işçiliğini/çocuk emeğini hangi bağlamda değerlendirildiğine odaklanılıyor. Ardından, ILO'nun ilgili konuyu ele alırken kullandığı kavramların, içinde yaşadığımız sosyo-ekonomik gerçeklikle ne gibi bağlantıları olduğuna dikkat çekiliyor. Sonuç yerine geçecek bir bölümle, ILO'nun çocuk işçiliği sorununa yaklaşımının ve uygulamalarının daha ileriye nasıl götürülebileceğine yönelik birtakım eleştirel değerlendirmelerde bulunuluyor.

ILO'nun Çocuk Emeği Sorununu Kavrayışı

ILO esas olarak çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerine odaklanıyor. Türkiye tarafından da onaylanıp iç hukuka aktarılmış olan "182 No'lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi"nde çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin neleri kapsadığı, ILO Ankara Bürosu'nun çevrimiçi adresinde aşağıdaki gibi sıralanıyor:

Çocukların alım- satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini;

Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu; Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;

Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işleri (1).

ILO tarafından 1973'te kabul edilen, Türkiye tarafından ise 1998'de iç hukuka aktarılmış olan "138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi" de çocuk işçiliğine yönelik diğer belirleyici sözleşmelerden biri.

ILO'nun çocuk emeğinin ortadan kaldırılmasına yönelik yaptığı çalışmaların merkezinde Çocuk Emeğinin Ortadan Kaldırılması Uluslararası Programı yer alıyor (*The International Programme on the Elimination of Child Labour-IPEC*). ILO, programın tanıtım broşüründe, uluslararası programın hedefinin ne olduğu, çocuk emeğinin güncel durumuna atıfla açıklanıyor. Tahminlere göre dünya genelinde 215 milyon çocuğu etkilediği belirtilen soruna karşı ILO'nun 1992'de IPEC'i kurduğu, konuya ilişkin broşürde vurgulanıyor (2). IPEC'den yaklaşık 90 ülkede milyonlarca çocuğun yararlandığı da ilgili broşürde belirtiliyor. IPEC özünde az gelişmiş kapitalist bölge ve ülkeleri kapsamına alan bir program. Bölgelere göre çocuk emeğinin durumu sözü edilen broşüründe şu ifadelerle açıklanıyor: "Bölgesel göstergeler çocuk emeğinin Asya-Pasifik bölgesi ile Latin Amerika ve de Karayipler'de düşerken Sahra-Altı Afrika'da yükseldiğini ortaya koymaktadır. Somut verilerle ele alındığında çocuk işçilerin sayıları Asya-Pasifik bölgesi (114 milyon), Sahra-Altı Afrika (65 milyon), Latin Amerika ve Karayipler'de (14 milyon) şeklindedir."

ILO'nun araştırmayı yaptığı tarih itibariyle çalışan kız çocuklarının sayısında kayda değer bir düşüş yaşanmasına karşın hala birçok sektörde kız çocuğu emeğinin kullanıldığı vurgulanıyor. IPEC aracılığıyla ILO'nun, çocuk emeği sorununu herkesi ilgilendiren bir konu haline getirmeyi hedeflediği, ilgili broşürde ifade ediliyor. IPEC'in, ülkeler bazında çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik projeler aracılığıyla destek sağlayacak bir biçimde tasarlandığı belirtiliyor. IPEC'in stratejisi şu şekilde özetleniyor: "Soruna ilişkin ulusal düzeydeki çabaları geliştirmek ve çocuk işçiliğine karşı dünya çapındaki etkili hareket üzerine temellenen uluslararası ortamın yaratılmasını ve olanaklı kılınmasını ortaya çıkarmak" (2).

IPEC'in farklı alanlarda çalıştırılan çocuk işçilere yoğunlaştığı belirtilirken söz konusu alanlar aşağıdaki gibi sıralanıyor: Tarımda çocukların çalıştırılması, Küçük ölçekli madencilik, Ev içi çocuk emeği kullanımı, Fuhuş veya çalıştırma amacıyla çocuk kaçakçılığı, Ticari cinsel sömürü olarak çocuk istismarı, Çocukların zorla ve esaret altında çalıştırılmaları, Yasadışı faaliyetlerde çocukların kullanımı (2).

IPEC kapsamında, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması amacıyla ulusal düzeyde program belirleyen ülkelerden biri de Türkiye. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın (ÇSGB) konuya ilişkin bilgilendirme broşüründe, Program kapsamında, İş Teftiş Kurulu tarafından sürdürülmüş ve tamamlanmış olan aşağıda adları ve tarihleri belirtilen projelere dikkat çekiliyor (3). İş Müfettişlerinin Çalışan Çocuklar Konusunda Eğitimi (1993-1994), Çocuk Emeği Hakkında İş Denetim Politikalarının Uygulanması (1995-1996), İş Müfettişleri tarafından hazırlanan "Çalışan Çocuğun Bir Günü" filminin diğer ülkelerde kullanılmak üzere çoğaltılması (1996), Çocuk Emeği Hakkında İş Denetim Politikalarının Uygulanması (1997-1999), Yapıştırıcı Üreticilerine Duyarlılık Kazandırılması (1996-1999), Yapıştırıcı Üreticilerinin Duyarlılıklarının Artırılması (1996-1999), Çocuk İşgücünün En Kötü Biçimlerinin İzmir'de Seçilen Sınai Meslek Dallarında (2003) -Yılı İtibariyle Sona Erdirilmesi (2000-2004), Mobilya Sektöründe Çocuk İşçiliğine Yönelik Araştırma (2004) (3).

ILO, Programın sadece çocuk işçiliğinin önemli bir sorun olduğu coğrafyalarda değil, dünya genelinde yürütüldüğünü vurguluyor (2). Schmitz, Traver ve Larson'un (2004) çocuk emeği tanımı ve çocuk emeğinin nereleri kapsadığına yönelik değerlendirmeleri ILO'nun konuya ilişkin tanımıyla paralellik gösteriyor:

Çocuk emeği hem yoksul hem de varlıklı ülkelerde bulunmaktadır. Soruna ilişkin evrensel bir tanım bulunmazken, en genel şekilde çocuk emeği, çocukların eğitimine ulaşmalarını engelleyen ve onların fiziki, zihinsel, ahlaki, gelişimsel ve toplumsal iyilik halleri açısından zararlı olan çalışma deneyimlerini tanımlamaktadır. Baskıcı olandan zararlı olana kadar, sömürünün çeşitli biçimlerini içeren çocuk emeğinin varlığı bilinmektedir (4).

ILO 2002'den itibaren her haziran ayının 12'sinde "Dünya Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Günü" etkinlikleri düzenleniyor (2). IPEC'in yerel düzeyde/sorunun ağırlıklı olarak var olduğu az gelişmiş coğrafyalarda nasıl yürütülmesine gerektiğine yönelik ILO sacayağı yöntemini öneriyor. Bir başka ifadeyle, işçi, işveren ve hükümet taraflarının ortaya koyacağı işbirliğinin IPEC'in yerel düzeyde sürdürülebilirliğini olanaklı kılacağı vurgulanıyor (2). Bununla birlikte hükümetlerin, kendi ülkelerindeki çocuk emeğinin ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetlerde temel sorumlulukları olduğu da IPEC tanıtım broşüründe belirtiliyor. Programın uygulamaya konulmaya başlanmasından beri, çocuk işçiliğine karşı mücadelede önemli bir yol alındığı, dünya genelinde çocukların, çocukluklarından ve eğitim haklarından mahrum bırakılarak çalışmaya sürüklenmelerinin kabul edilemez olduğuna yönelik görüşün, toplum nezdinde kabul görmeye başladığı vurgulanıyor (2). IPEC kapsamında ILO, çocuk işçiliğiyle mücadele stratejisini yukarıda özetlenmeye çalışıldığı ele alıyor. Takip eden bölümde IPEC kapsamında, ILO'nun çocuk işçiliğiyle mücadelesinin sınırlılıkları, nedenleriyle değerlendiriliyor.

Çocuk İşçiliği Sorununa Yapısal Bir Bakış Açısıyla Yaklaşım

Bir önceki bölümde genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılan ILO'nun IPEC stratejisi ve çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmaları önemli ve değerli olmakla beraber, sorunun kavranışına yönelik bakış açısından kaynaklı olarak, henüz baştan birtakım sınırlılıkları da beraberinde getiriyor. Bu sınırlılıkların başında, çocuk işçiliği/çocuk emeğinin sömürüsü sorunun -ilgili belgeler de her ne kadar uluslararası bakış açısıyla çözülmeye çalışıldığı belirtilse de- bölgesel veya ulusal düzeyde karşılaşılan sorunlar olarak algılanıp buna göre stratejiler ve projeler geliştirilmesi yer alıyor. Bu yaklaşımın yansımaları ILO Ankara Bürosunun çevrimiçi sayfasında da görülüyor. "Çocuk işçiliği sorunu gelişmekte olan her ülke için olduğu gibi, Türkiye için de önem taşıyan bir konudur" (1). ILO Ankara Bürosunun çevrimiçi sayfasında yer alan bu ifadeler bir önceki cümlede yer alan "...gelişmekte olan her ülke için olduğu gibi..." ifadeleri, ILO'nun çocuk işçiliği

sorununu kavrayışının nasıl olduğunu ortaya koyuyor. Sorunun bir az gelişmişlik sorunu olduğu kabulüyle hareket edildiğinde, az gelişmişlikten gelişmişlik mertebesine erişildiğinde, çocuk işçiliğinin de büyük oranda ortadan kalkacağı var sayılıyor. Fakat gelişmişlik mertebesinin aslında az gelişmişliğin de sürekli yeniden üretilmesine neden olduğu yönünde bir söyleme, ILO'nun çocuk emeğine karşı belirlediği stratejide rastlanmıyor. Böyle bir söylem için söz konusu ikiliği (gelişmişlik-az gelişmişlik) yaratan sistemin işleyiş felsefesine odaklanmak gerekiyor. Kapitalist üretim tarzının tarihselliğinden soyutlanarak ve ülkeler düzeyinde örgütlenmiş sermaye gruplarının birbirleri arasındaki çıkar ilişkileri ve çıkar çatışmaları bağlamından uzak tutularak sürdürülen, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar belirli bir sınırı ötesine geçmiyor.

Yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı gibi, aslında çocuk işçiliği içine az gelişmişliği, kapitalistleşmeyi veya kapitalistleşmemeyi de alacak şekilde köklü bir üretim tarzı sorunu olarak karşımıza çıkıyor. ILO'nun çocuk işçiliğini çözümlerken vurguladığı gelişmekte olma durumunun veya –bu metnin yazarının tercih ettiği gibi- eleştirel söylemle az gelişmişlik durumunun nedenlerinin göz ardı edilmesi, çocuk işçiliği sorununun bir üretim tarzı olarak değerlendirilmemesiyle ilişkilidir. Gelişmişlik-az gelişmişlik ikileminin nedenlerinin, iradi veya gayri-iradi şekilde, çocuk işçiliği sorununun çözümüne yönelik stratejiler içinde yer alması, aslında ILO'nun da içinde bulunduğu epistemik kuruluşların politik konumlarına yönelik de bir fikir veriyor.

Yoksulluk nasıl zenginliğin var olmasından kaynaklanıyorsa, az gelişmişlik² de gelişmişliğin, yani dünya çapında egemenlik alanına sahip kapitalist üretim ilişkilerinin farklı coğrafyalarda, farklı nitelik ve niceliklerdeki varlığıyla bağlantılı.³

Bu noktada kapitalizmin genel çalışma ilkelerine kısaca değinmek gerekiyor, çocuk işçiliğinin neden var olduğunu kavrayabilmek için. Kapitalist üretim ilişkileri, belirli bir grubun kontrol ettiği sermaye ve üretim araçlarının üzerinden elde ettikleri karın her zaman daha çoklaştırılması mantığına dayanıyor en ilkel tanımıyla. Bu çoklaştırma veya teknik ifadesiyle sermayenin değerlendirilmesi süreci⁴, kapitalist üretim ilişkilerinin açıklanmasında önemli bir yere sahip. Kapitalizm sürekli

bir şeyler üretmek için tüketim mantığıyla işliyor. Yani, kapitalist yaptığı her tüketim/harcama, hali hazırda elde tutulan değerden daha büyük/fazla yaratılması amacını hedefliyor. Örneğin makina, teçhizatların yenilenmesi veya emek gücünün niteliğinin artırılması hedeflerinin tümü kapitalist açısından birer tüketim/yani maliyet kalemi olarak ortaya çıkmakla birlikte, daha kapsamlı bir değerlendirme sürecinin altyapısının oluşturulmasına hizmet ettiğinden dolayı, kapitalistin sermaye birikimi açısından pozitif yönde bir sonuç elde etmesi amacıyla gerçekleştiriliyor.

Emekçilerin kapitalist işletmede yaptıkları üretim, toplumsal bir ilişki olarak karşımıza çıkıyor; yani emekçiler kapitalist iş örgütlenmesi altında, ürettikleri metaların doğrudan tüketicisi olmaktan çok, bu metaları üretmelerinin karşılığında, -hak ettiklerinin belirli bir bölümüne el koyularak- kendilerine işveren tarafından bir ücret ödeniyor. Bireylerin tekil emekleri, ürettikleri ürünlerin piyasada değişim alanına girmesi ve bu değişim alanına girme hızıyla beraber anlam kazanıyor.

Marx'ın Emek Değer Kuramı'nı oluştururken kullandığı Toplumsal Olarak Gerekli Emek Zamanı (TOGEZ) (Alm. *Die gesellschaftlich notwendige Arbeit* İng. *Socially Necessary Labour Time*) kavramı bağlamında, çocuk emeğinin kullanımı da kapitalist için, onun toplumsal alana girmesiyle anlam kazanıyor. TOGEZ kavramı üzerinden sürdürülen tartışmada karşımıza kâr ve "süper kâr"⁵ (Alm. *extra-Mehrwert*, İng. *superprofit*) ayrımı ortaya çıkıyor. Süper kâr, teknolojik altyapısı ve emek gücü niteliği ileri düzeyde olan gelişmiş kapitalist ülkelerin, az gelişmiş kapitalist ülkelere (veya gelişmiş-gelişmekte olan ülkeler) ürettirdikleri mal ve hizmetlere oldukça düşük maliyetle ulaşıp, onları uluslararası piyasada yüksek kâr oranlarıyla satması ve sonucu elde ediliyor. Bu süper kâr elde ediminin uluslararası boyutunu oluşturuyor. Şirketler temelinde ise, en genel tanımıyla süper kâr, teknik ve emek gücünün niteliği bakımından daha ileri olan şirketlerin, TOGEZ altında ürettiği metaları daha fazla metayı piyasaya sürerek, diğer şirketleri katlayacak kârlar elde etmeleriyle ortaya çıkıyor. Süper kâr elde etmenin uluslararası boyutu burada çocuk emeği tartışması bakımından bir anlam ifade ediyor. Süper kâr, uluslararası bağımlılık ilişkileri çerçevesinde eşitsiz mübadele ile ortaya çıkıyor. Günümüzde eşitsiz mübadelelenin oluşu-

munda, kapitalizmin az gelişmiş coğrafyalarında kullanılan çocuk emeğinin önemli bir rolü bulunuyor. Çünkü, üretim maliyetlerinin ve toplumsal olarak gerekli emek zamanının düşürülmesinde, az gelişmiş coğrafyalarda, teknolojik üstünlük ve nitelikli emek gücünden çok, emek gücünün niceliği ve bu niceliğin ne derece sömürüldüğü belirleyici oluyor. Az gelişmiş kapitalist coğrafyalarda kullanılan çocuk emeği, gelişmiş kapitalist coğrafya kökenli şirketlerin süper kârlar elde etmelerine önemli bir etki sağlıyor. Belirli süredeki birim üretimi artırmak için, ya ileri düzeyde teknolojik altyapı ve nitelikli emek gücüne yada yoğun sürelerle sömürülecek niceliği büyük emek gücüne gereksinim duyulduğundan, az gelişmiş kapitalist coğrafyalarda çocuk emeğinin sömürüsü yoğunlaşıyor. Fakat bu noktada “az gelişmiş ülkeler teknolojik altyapıya yatırım yapıp emek gücünün niteliğini artırırlarsa çocuk emeği sorunundan da kurtulurlar” gibi bir çıkarımda bulunulmaması gerekiyor. Çünkü gelişmiş kapitalist coğrafyalarda yerleşik olan şirketler, dünya çapındaki ekonomik ve sosyo-kültürel (alt ve üstyapısal) ilişkilerin oluşumunu ve dönüşümünü ağırlıklı bir biçimde ellerinde tuttuklarından, istisnalar dışında az gelişmiş kapitalist coğrafyalar liginden gelişmiş kapitalist coğrafyalar ligine çıkış olanaklı gözüküyor.

İster ulusal ister uluslararası düzeyde olsun, bir dünya sistemi olarak kapitalizm özü itibarıyla sürekli eşitsizlik yaratıyor. Çünkü eşitsizlik yaratmadan toplumsal anlamda üretilen değere el konulması olası gözüküyor. Yukarıda da belirtildiği gibi eşitsizliğin yaratılmasındaki en işlevsel seçenek olarak karşımıza emek sömürüsü çıkıyor. Sömürünün en yoğun biçimleri ise çocuk emeği (ve de kadın emeği) üzerinden sağlanıyor. Bu durum çağdaş anlamdaki kapitalizmin ilk dönemlerinden günümüze kadar gelen süreçte geçerli oldu. Yüzyıllar içinde farklı nitelikler kazansa, coğrafi alanları farklılaşsa da temel felsefesinde kökü bir değişiklik olmadı. Çünkü çocuk emeği sömürüsü, sermayedarlar açısından önemli bir maliyet minimizasyon fırsatı olarak görüldü. Çocuk işçiliğinin/çocuk emeği sömürüsünün tarihsel biçimde en yoğun görüldüğü coğrafyalar, günümüzün gelişmiş kapitalist coğrafyalarıydı. Çocuk emeğinin üretimde kullanımının ve çocuk emeğinin en kötü biçimleri, günümüzdeki bağlamıyla, 19’uncu yüzyılda ilk olarak İngiltere’de ortaya çıktı. 19’uncu yüzyıl

İngiltere’inde çocuklar ev içinde gerçekleştirilen ticari nitelikli işlerden, madencilğe kadar birçok farklı alanda ağır koşullarda çalıştırılıyorlardı. Örneğin Friedrich Engels, İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu başlıklı çalışmasında, 19’uncu yüzyılın ortalarında madenlerde çalıştırılan çocukların çalışma koşullarına ilişkin gözlemlerini aşağıdaki satırlardaki gibi yazıya aktardı:

Kömür madenlerinde benzer şekilde, dört, beş ve yedi yaşındaki çocuklar çalıştırılıyor. Bu çocuklar, madencilere yerlerinden gevşetilen cevherin veya kömürün tali nakliye veya ana nakliye yoluna taşınması ve (madenin bölümlerini birbirinden ayıran ve madenin havalandırmasını düzenleyen) kapıların açılıp kapatılmasından sorumlular. Kapıların gözlenmesi için günde on iki saatini, karanlıkta bir başına, kendisini aptallaştırmadan alı koyacak ve bir şey yapmamanın vahşileştiren can sıkıcılığında koruyacak herhangi bir faaliyette dahi bulunmadan, genellikle nemli ortamlarda geçiren en küçük çocuklar çoğunlukla istihdam ediliyor. Demir-taşının nakliyesi başlı başına zaten oldukça zor bir işken, bu malzeme büyük fiçılara, taşıyıcı döner bir mekanizma olmadan, madenin engebeli zemininde; sıklıkla nemli çamurun üzerinde durarak veya suyun içinden geçerek, genellikle, işçilerin elleri ve dizleri üzerinde sürünmek zorunda kaldıkları oldukça alçak tavanlı sarp yüzeylere tırmanmayı gerektiren ortamlarda dolduruluyor. Daha fazla yıpratıcı olan işler için ise daha büyük çocuklar ve yarı erişkinliğe ulaşmış kızlar çalıştırılıyor. Her bir fiçi için bir adam veya iki erkek çocuğu çalıştırılıyor (8).

Bugün karşılaştığımız çocuk işçiliği, çocuk emeğinin sömürüsü sorunu, Engels’in yukarıdaki satırlarda sözünü ettiği koşulların, yer değiştirmiş ve kimi noktalara da daha da kötüleşmiş hali. Günümüzde, Afrika ülkelerindeki madenlerde çalıştırılan çocukların durumlarının 19’uncu yüzyıl İngiltere’sinden farksız ve hatta daha da kötü olduğu öne sürülebilir. Benzer bir şekilde, Asya Pasifik ülkelerinde ter hanelerde kullanılan ve çoğu zaman köle emeği niteliği de taşıyan çocuk emeğinin güncel durumuyla 19’uncu yüzyıl İngiltere’sinde dokuma tezgâhlarında çalıştırılan çocukların durumu arasında bir fark olduğu söylemek zor. Yukarıda da belirtildiği gibi, 19’uncu yüzyıldan 21’inci yüzyıla, çocuk emeğinin sömürüsü bakımından karşımıza çıkan en önemli değişiklik, bu

sömürünün ortadan kalması değil, tam tersine yoğunlaşarak, dünyanın yoksul coğrafyalarına aktarılmasıdır. Sözü edilen coğrafi aktarım ne kendiliğinden olmuştur ne de rastgele. Bütün gelişmeler, kapsamlı planlar ve programlar çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, ulus ötesine geçen sermaye gruplarının egemenliğindeki kapitalizmin küresel aşamasında, çocuk emeğinin sömürsü, daha yakıcı ve üzerinde çalışılması gereken bir sorun haline gelmiştir.

Kapitalizmin tarihselliğine ve genel işleyişine yönelik yukarıdaki kısa değerlendirmenin ardından ILO'nun çocuk işçiliği sorunuyla mücadele stratejisine tekrar odaklanılabilir. ILO, IPEC kapsamında, çocuk işçiliği sorununa, hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkeler seviyesinde odaklanması gerektiğine vurgu yapsa bile, gelişmiş ülkelerde sorunun günümüzdeki yakıcı etkisi daha düşük olduğundan, bu ülkelerde, az gelişmiş ülkelerdeki çocuk emeği sömürsüne karşı farkındalık yaratma etkinliklerinin ötesine geçebilecek bir kapasitenin sınırlı olduğu anlaşılıyor. IPEC strateji bağlamında, çocuk işçiliği sorununun ülkeler düzeyinde kurgulanan projeler aracılığıyla sonlandırılmaya çalışıldığına yukarıdaki satırlarda değinilmişti. Sorunları proje temelli çözüme girişimlerinin sonuçlarının hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde sınırları olduğu hatırlatılabilir. Çocuk işçiliğinin yerel projeler üzerinden sonlandırılmaya çalışılması çoğu zaman, projenin yürütüldüğü ülkenin –ilgili sorunun çözümüne yönelik- iç mevzuatını değiştirme noktasında başarısızlıkla sonuçlanır. Bu başarısızlığın temel nedeni ilgili ülkenin kapitalizmin küresel ilişkileri içindeki konumlanmasıyla ve kapitalizmin cari kendini yeniden üretim stratejisiyle ilgilidir. Peki, bu nedir? Kapitalizmin küresel aşaması neo-liberal düşünsel destekle aslında 19'uncu yüzyıl sömürü koşullarının daha ağır bir şekilde yeniden inşasını hedefler. Gelişmiş kapitalist ülke kökenli şirketler, üretim maliyetleri ile diğer genel idari harcamalarını minimize edip, bu faaliyetlerini az gelişmiş ülkelere nakletmeyi hedefler, kapitalizmin küresel aşamasında. Gelişmiş kapitalist ülkede şirketlerin faaliyetleri, az gelişmiş kapitalist ülkede ürettirdiği/ürettirmeyi planladığı ürünün tasarımı, tanıtımı ve pazarlanmasıyla sınırlandırılmaya çalışılır. Üretim süreçlerinin vasıf gerektirmeyen veya düşük vasıf gerektiren bölümlerinin büyük bir bölümü yukarıda özetlenmeye

çalışılan gelişmelerle aynı doğrultuda, az gelişmiş kapitalist ülkelere kaydırılır. Tüm bunların sonucunda kaçınılmaz olarak çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri ve çocuk emeğinin sömürsü, az gelişmiş kapitalist coğrafyalarda yoğunlaşır. Yani az gelişmiş ülkelerde yoğunlaştığı belirtilen çocuk emeği, durup dururken bu ülkelerde yoğunlaşmamıştır.

Kapitalizmin küresel aşamasında, dünya geneline yayılmış üretim süreçleri ve bununla bağlantılı ilişkilerinin, kapitalizmin az gelişmiş coğrafyalarında da belirli bir ölçüde ekonomik büyümeyi beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Zaten bu durum "kazan-kazan" stratejisi olarak propagandası yapılan kapitalizmin küresel ilişkilerinin düsturudur. Ama burada kazanalar, ağırlıklı bir biçimde az gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tedarikçi şirketleri kontrol eden sınırlı bir zümre ile bu metalarını bu tedarikçilerden düşük yönetsel ve üretim maliyetleriyle elde eden merkez kapitalist ülke kökenli şirketlerdir. Beud (6), gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında kurulan bağların kimlerin çıkarına olduğuna yönelik aşağıdaki değerlendirmeyi yapıyor:

Üçüncü Dünya'nın yönetici sınıflarına sağlanan destek, inanılmaz servetlerin birikmesini sağladığı gibi, devlete ve çok uluslu sermayeye bağlı yeni katmanların ortaya çıkmasına da neden oldu ve eski eşitsizliklere yenileri eklendir. Örneğin sanayileşmiş kapitalist ülkelerde en zengin %10'luk dilimi ulusal gelirin %25 ile %30'unun elinde bulundururken, bu oran Üçüncü Dünya ülkelerinde (Hindistan, Venezüella, Meksika'da) %35'ten (Brezilya, Honduras) %50'ye kadar çıkıyor.

Yani, az gelişmiş ülkelerde ortaya konan faaliyetler, o ülkelerin ekonomik kapasiteleri açısından belirli ölçülerde olumlu sonuçlar doğursa da bu durum ilgili ülkelerdeki toplumsal refahın artışı anlamına gelmemektedir. Toplumsal refahın artışı her ne kadar belirli bir değer için ülke içinde üretilmesi veya ülke dışında üretilen değer için ülke içine transferine bağlantılı olsa bile söz konusu artış, bu konuya yönelik politikaların uygulanmasıyla olanaklı hale getirilebilir. Bu nedenle, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması, en azından bir büyüme sorunu değil, toplumsal refahın dağılımı sorunu olarak ele alınmalıdır.

Bütün bunların ötesinde ise, çocuk işçiliği –önceden de vurgulandığı gibi- kapitalizmin özüne özgü bir sorunu olarak değerlendirilmelidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, refahın dağılımının düzen-

lenmesi, ilgili coğrafyanın kapitalizmin küresel ilişkileri içindeki özgün konumu ve refah dağılımına yönelik belirlemiş olduğu veya olmadığı politikalarla bağlantılıdır. Toplumsal refahın dağılımının düzenlenmesi, çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin tadil edilmesi veya ortadan kaldırılması bağlamında, sınırlı hedef gruplarına yönelik kısa ve ortada vadede sonuçlar sağlayabilir. Uzun vadede sorunların çözümü ise kapitalizmi aşacak bir sosyo-ekonomik formasyonun tahayyülüyle yakından ilgilidir.

Sonuç Yerine: Sorunun Çözümü İçin Önerilen Bakış Açısı

Çocuk işçiliğiyle mücadelede, kısa ve orta vadede hedef odaklı ama kapsayıcı politikalar üretmek zorunludur. Bu politikalar için öncelikle, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için benimsenmiş olan projeci bakış açısının ötesine geçilmelidir. Çünkü projeci bakış açısı, sınırlı bir zümrenin belirli bir süreliğine kazanım sağladığı programlardan daha ötesini ifade etmemektedir. İşkolu veya sektör temelinde değil, ulusal düzeyde mücadele, ILO ve ILO'nun çocuk işçiliği sorununun çözümü için önerilerde bulunduğu ülkelerin asgari standardı olmalıdır. Ulusal düzeyin altında tasarlanan ve uygulanan politikalar, işkolları ve bölgeler arasında çocuk işçiliğiyle mücadeleyi sınırlama riskine sahiptir. Bunun yanı sıra, ulusal düzeyde de tasarlanan ve politikaların –her ne kadar uluslararası ayağı olsa dahi- yaşama geçirilebilmesi de yukarıda vurgulandığı gibi ilgili ülkenin kapitalist üretim tarzı içindeki konumuyla yakından bağlantılıdır. ILO'nun çocuk işçiliği sorununu bir azgelişmişlik sorununun ötesinde tanımlaması ve buna yönelik politikalar geliştirmesi önemlidir.

Pekin'de, Dakka'da çocuk emeği kullanılarak 76 ABD Dolarına üretilen bir çift spor ayakkabının, Berlin'de, New York'ta 350 ABD Dolarına satılmasının nedenlerini derinlikli bir şekilde sorgulamadan, çocuk emeğinin/çocuk işçiliğinin /çocuk emeğinin sömürsünün sonlandırılmasına yönelik yapılan ve yapılacak çalışmaların eksik kalacağı bir kez daha hatırlatılmalıdır.

Dipnotlar

1. İngilizcedeki "labour" kelimesi, Türkçeye çalışma, emek, emek harcama şeklinde çevrilmekle beraber, aynı zamanda doğum sancısı, acı ıstırap, meşakkat kelimelerini de karşılamaktadır. Diğer yandan söylenceler de, "labour" kelimesinin, günümüz toplumsal yaşamında nasıl algılandığının kültürel köklerine ilişkin bir fikir sunmaktadır. Yunan Mitolojisinde Herakles,

Roma Mitolojisinde ise Herkül olarak tasvir edilen karakterin yerine getirmek zorunda olduğu on iki görev, on iki meşakkatli iş, on iki acılı vazife olarak da anılmakta ve İngilizcedeki "labour" kelimesiyle karşılanmaktadır (*The Twelve Labours of Hercules*). Buradan yola çıkılarak, İngilizce konuşulan coğrafyalarda çalışma, emek harcama gibi kavramların insanların zihninde zorlayıcı birer etkinliği tanımladığı ifade edilebilir. İlgili okuyucular "Herkül'ün On İki Vazifesi" söylencesine şu bağlantıdan ulaşabilir:

<http://mythologian.net/the-twelve-labors-of-hercules/>

2. Azgelişmişlik bu metinde kapitalist üretim tarzının altyapısal ilişkileri bağlamında ele alınmaktadır. Bu da, sömürü, bağımlılık ve sermayeye el konulması kavramları aracılığıyla azgelişmişlik-gelişmişlik ilişkisinin kavranmaya çalışıldığı anlamına gelmektedir. Azgelişmişliğin ekonomi politik ve ekonomi politik olmayan görüşler ekseninde ele alındığı kısa bir çalışma için bkz: *Marxism and Underdevelopment the Modes of Production Debate* (5)
3. Kapitalizmin Tarihi başlıklı çalışmasında Michel Beud (6), bu üretim tarzının beş yüz yıllık geçişini çözümlenmektedir. Yüzyıllar içinde sömürgecilikten, tacirliğe, tacirlikten loncalara, loncalardan manüfaktür sistemine, manüfaktür sisteminden sanayi üretimine, oradan hizmet sektörünün yükselişi ve günümüzdeki dijitalleşme aracılığıyla sürekli içsel bir yenilenmeyle gelişim gösteren kapitalizmin, temel hedefi, sermaye değerlenmesi sürecini her zaman mutlaklaştırmak olanlarca yönetildiğine dikkat çekmektedir.
4. "İşçiler işgücülerini düzenli ve sürekli olarak satmak zorundadırlar, çünkü üretim araçlarına sahip değildiler, bağımsız olarak üretim yapamazlar ve peşinde koştukları kullanım değerlerini elde etmek için paraya ihtiyaçları var olur ki bu para Marx'ın valorizasyon olarak adlandırdığı, değerini kendini genişletmesi sürecinde yer almıştır: Değerlenme, kapitalist üretim ilişkilerinin çözümlenmesinde Marx'ın kullandığı temel kavramlardandır" Saad-Filho (7) (2006:81-82).
5. Süper kar, Marx tarafından Kapital III. Ciltte kısaca ele alınmakla birlikte, onun öğretisini benimseyen 20'nci yüzyıldaki kimi düşünürlerce daha ayrıntılı bir şekilde inceleniyor.

Kaynaklar

1. Uluslararası Çalışma Örgütü, "Çocuk İşçiliği", <http://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang-tr/index.htm>, (23/03/2017).
2. International Labour Office, "The International Program on the Elimination of Child Labour (IPEC), What it is, What it does", <http://www.ilo.org/ipeinfo/product/download.do?type=document&id=13334>, (23/03/2017).
3. TC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, "ILO Çocuk İşçiliği Projesi", http://www3.csgb.gov.tr/csgbPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/itkb/dosyalar/faaliyetler/denetimdisi/ilo_cocuk (23/03/2017).
4. Schimitz, C. L., Traver, E.K. and Larson, D., "Child Labour: A Global View", Greenwood Press, Connecticut-London, 2004
5. Jhally, S., "Marxism and Underdevelopment the Modes of Production Debate", <http://www.alternativeroutes.ca/index.php/ar/article/viewFile/20260/16685>, (27/03/2017).
6. Beud, M., "Kapitalizmin Tarihi, 1500-2010", Yordam Kitap, İstanbul, 2016.
7. Saad-Filho, (2006), Marx'ın Değeri Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik, Çev. Ertan Günçiner, Yordam Kitap, İstanbul
8. Engels, F., "Condition of the Working Class in England", <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/condition-working-class-england.pdf>, (24.03.2017). ●